

GEOGRAFSKE OSNOVE TURISTIČKOG VALORIZIRANJA DONJONERETVANSKE DELTE

ZORAN CURIĆ

Uvod

Neretva je najduža rijeka Jadranskog sliva (218 km) i nataložila je najveću deltu na prostoru između hercegovačkih planina i mora. Donjoneretvansku deltu u užem smislu predstavlja aluvijalna ravan nizvodno od republičke granice, površine 12 067 ha (120 km²). U širem smislu to je prostor dviju dalmatinskih općina, Metković i Kardeljevo, čija ukupna površina iznosi 448 km².

Donjoneretvanska delta smjestila se na jugu SR Hrvatske, na pola puta između makrocentra Dalmacije Splita i atraktivnog Dubrovnika, odnosno u težištu trokuta čije vrhove predstavljaju Split, Dubrovnik i Mostar. To je atraktivan dio naše domovine, značajna prometna arterija koja je do izražaja dolazila kroz dugu i zanimljivu prošlost.

Delta je poznata po suvremenoj intenzivnoj poljoprivredi, mandarinima, ranom voću i povrću, ali čuven je i po Neretvi, suncu, moru, slavnj prošlosti i kulturnoj baštini, neretvanskoj kuhinji i poznatim vinima, lovu i ribolovu. To su potencijali koje tek treba valorizirati, zato prosperitet ovoga kraja pored intenzivnog agrara, leži u uključivanju Delte u suvremene turističke tokove naše obale.

Prirodni uvjeti turističkog valoriziranja

Turistička ponuda vrlo je kompleksna, pa s geografskog stajališta u prirodne atraktivnosti uključuje mo reljefne karakteristike, klimatske prilike, hidrografiju, te biljni i životinjski fond prostora.

Reljef igra značajnu ulogu u turističkoj ponudi. Ako putujemo iz Dubrovnika obalom prema Splitu, onda na stotom kilometru puca pogled na panoramu najvrijednijeg dijela Delte, područje Opuzen-Ušće. S jednog mjesta moguće obuhvatiti tri reljefne cjeline karakteristične za cijeli deltanski prostor. To su:

- vapnenački krški okvir
- nizinski, aluvijalni prostor
- obalska fasada

Na sjeverozapadu je zastupljen vapnenački pojas karakteriziran smjenom polja i grebena, dok na južnoistočnoj strani meliorirana i djelomično močvarna nizina oštro graniči s višim krškim prostorom. Područje oko Neretve izgrađeno je od karbonatnih stijena, naslaga jure, krede kao i fluvioglacijalnog materijala, dok se dolomit proteže u uskoj obalskoj zoni.

Oko deltanske aluvijalne ravnice krševit kraj je veoma degradiran, osobito na lijevoj strani Neretve, a poput amfiteatra zatvara naplavni dio. Jedna od karakteristika neretvanskog reljefa su krški humovi koji se osamljeni izdižu iz aluvijalnih sedimenata. Oni odmah dolaze do izražaja jer se oko njih prostiru meliorirane površine kombinata »Neretva« na kojima se obavlja plantažna proizvodnja. Geološki slojevi u čitavom ovom prostoru imaju dinarski smjer boranjanja SZ – JI. Prostor Opuzen – Ušće gotovo je u potpunosti melioriran, bruto površina mu iznosi 3 762 ha: 2 600 ha pripada društvenom sektoru tj. PIK-u »Neretva« Opuzen, od čega se na 2 100 ha obavlja poljoprivredna proizvodnja.

Ova plodna oaza unutar jadransko-dinarskog prostora, čija je panorama vrlo atraktivna, često se nađe u objektivu foto aparata ili video kamera polaznika. Nažalost, nigdje ne postoji uređen vidikovac, parkiralište ili motel, gdje bi se turist ili prolaznik mogao kraće ili duže zadržati, odmarajući oči na plantažama mandarina, žitnim poljima i plavetnilu mora.

Obala je u turističkom pogledu najatraktivnija. Na dužini od pedesetak kilometara, koliko pripada ovim dvjema dalmatinskim općinama, postoje brojne uvale i privlačne plaže za razvoj kupališnog turizma. Tako se u metkovićkoj općini uz obalu razvijaju turistička mjesta Klek, Duboka i Komarna, a na kardeljevskom primorju prava turistička mjesta su Gradec, Brist i Podaca smještena u podnožju Rilića.

Obalska fasada još uvijek nije vrednovana u onoj mjeri od koje bi veću korist imao ovaj prostor. Kvaliteta mora i pogodnost za kupanje različiti su na kontaktnoj liniji mora i kopna, između uvale Moračna i mirnog primorskog mjesta – Podace. Najpogodnija obala s najvećim kupališnim kapacitetima je obala između ušća glavnih tekućica Velike i Male Neretve. Plaža je najvećim dijelom pjeskovita, manje muljevita čiji dio je pogodan za razvoj liječilišnog turizma.

Na ušću Neretve potrebno je urediti auto-kamp sa sportskim terenima (tenis igrališta, bočališta, nogometni, košarkaški i rukometni tereni) što bi u mnogome obogatilo turističku ponudu. U toku kupališne sezone može se organizirati kulturno-zabavni program s koncertima, discovečerima na otvorenom, te projekcije filmova i kazališne predstave. Pažnju treba posvetiti uređenju plaže, šetališta i zelenih površina. Obala od uvale Duba do uvale Moračna ima najbolju kvalitetu mora, ali su kupališni kapaciteti ograničeni, jer je obala uglavnom strma i kamenita. Kardeljevsko primorje ima brojne uvale s pjesčanim plažama u sjeni borova i maslina.

Specifična atraktivnost deltanskog prostora su polderi. Za vidjeti tu atrakciju nije potrebno putovati u Nizozemsku, postoje na ušću Neretve. Istina, nisu veliki površinom kao nizozemski, ali postoje. Najlakše je uočiti spuštenost plantaža mandarina ispod razine mora prilikom šetnje plažom i nasipom (tal. di-ga) između ušća glavnog toka i ušća Male Neretve, zapadno od naselja Blace.

Klimatske prilike zasigurno su najvažniji element prirodne osnove značajne za razvoj turizma. Specifičan geografski smještaj delte Neretve, te njena otvorenost prema Jadranskom moru, ima dominantan utjecaj na klimu ovog kraja. Utjecaj mora odražava se na vrijednosti srednjih temperatura, jer ublažavajuće djeluje na zimske i ljetne temperature.

Tablica 1. Osnovni podaci o temperaturi i padalinama u Opuzenu

	Proljeće	Ljeto	Jesen	Zima	God.
Temperatura °C	14,6	23,7	15,9	7,0	15,3
Padaline mm	253	128	443	456	1 280

Izvor: 1. Glamuzina M.: Delta Neretve, SGDH, Zagreb, 1986.

2. Podaci meteorološke stanice Opuzen

Srednja godišnja temperatura zraka u Opuzenu iznosi 15,3°C. Srednje mjesečne ekstremne maksimalne temperature zraka na čitavom prostoru ne prelaze 40°C, a pojavljuju se od početka lipnja do kraja rujna. O blagodatima klime govori i podatak da srednja dnevna temperatura iznad 10°C traje u delti Neretve devet mjeseci (od polovice ožujka do polovice prosinca). Nastup srednje dnevne temperature iznad 20°C označava početak kupališne sezone (od kraja svibnja), a temperatura mora viša od 20°C produžava sezonu do kraja rujna.

Veliki broj sunčanih sati, preko 2 600 godišnje (u prosjeku 7,1 sat dnevno) i povoljna temperatura od kraja svibnja, pa čak do kraja listopada, omogućuju trajanje kupališne sezone u primorju kardeljevske i metkovićke općine, između 4 i 5 mjeseci godišnje. U Delti prevladava istočni vjetar zastupljen s 40%. Neretvani ga zovu levantan, a još puše bura, jugo i lagani maestral. Maestral ublažava ljetnu sparinu, osvježava i omogućuje uživanje u ljetnom. Pandan maestralu, dnevnim vjetru s mora, je burin, noćni vjetar s kopna. Zasigurno, klima je jedan od primarnih atraktivnih faktora za uključivanje delte Neretve u intenzivni turizam ovoga dijela hrvatskog primorja.

Neretva, more i jezera predstavljaju hidrografske atraktivnosti Delte. Neretva je plovna do Metkovića. Desetak kilometara prije ušća s lijeve strane odvaja se Mala Neretva. Ona je u Opuzenu, te na ušću Male Neretve zatvorena branama, koje su izgrađene u periodu suvremene melioracije. Plovna je za manje plovne objekte od kojih su specifične lađe i neretvanske trupice. Međutim, brza automobilizacija sve više baca sjenu na vodni promet Malom Neretvom. Stoga bi se mogao razviti specifičan oblik turističke ponude kao plovidba po Neretvi u autohtonim plovilima, a svojevrsnu atrakciju mogu predstavljati natezanja u vožnji neretvanskih trupica.

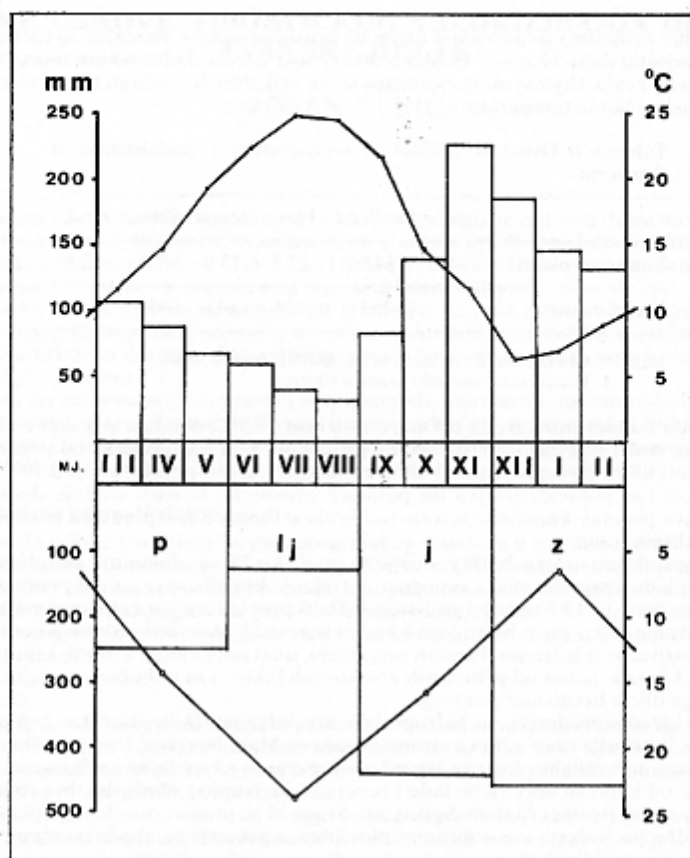
Tokovi Velike i Male Neretve predstavljaju osnovicu tekućica Delte. Na tom prostoru glavni tok prima pritoke Norin i Crnu rijeku, a Mala Neretva prima Prunjak i Crepinu.

Moramo spomenuti da je hidrografija Delte doživjela korjenite promjene u periodu suvremene melioracije. Nestala su mnoga jezera, trasirana je kanalska mreža sa ciljem isušivanja močvara, koja danas služi navodnjavanju. U razmatranju hidrografskih elemenata treba uzeti i karakteristike mora koje od svih voda ima primarno rekreacijsko značenje za turiste. Temperatura morske vode vrlo je ugodna za kupanje, kreće se između 20°C i 25°C, a kupališna sezona traje od kraja svibnja do kraja listopada. Važna svojstva morske vode su slanost i prozirnost. Oko ušća glavnih tekućica smanjena je slanost i prozirnost, dok se stanje naglo poboljšava prema Kleku, u pravcu jugoistoka i prema Podaci, u pravcu sjeverozapada.

Govoriti o jezerima Delte znači dobrim dijelom govoriti o prošlosti doline Neretve. Mnoga su nestala, a na nekima se upravo izvode melioracijski radovi. Površina jezera užeg prostora Delte prije melioracije iznosila je 1 404 ha, a nakon melioracije 635 ha. (Glamuzina, str. 45.) Dakle, površina jezera smanjena je za gotovo 55%. U istočnom dijelu neretvanske nizine, kod naselja Badžula, nalazi se jezero Kut. Po njemu je cijelo melioracijsko područje površine 1868 ha dobilo ime. Na ovom prostoru upravo se vrše radovi privođenja kulture, a cijelo područje pripada PIK-u »Neretva«. Značajno je istaknuti da će se spomenuta površina umanjiti za 100 ha radi očuvanja ornitološkog rezervata (Informacija... str. 6). I ovaj prostor mogao bi se na specifičan način turistički vrednovati. Lovni, ribolovni, i foto-safari turizam može biti jedna varijanta raznovrsne turističke ponude.

Pravi dragulj prirode predstavljaju krška Baćinska jezera. Šest atraktivnih jezera: Crnišvo, Vrvnik, Klek, Sladinac, Perast i Sipak bogata su ribom i bujnom vegetacijom pa privlače mnoge kampiste. U posljednja tri desetljeća promijenio se izgled i značaj prostora delte Neretve. Isto tako došlo je do promjene flore i faune. Carstvo riba i ptica močvarica sinonim je za prošlost, za vrijeme jezera, mlaka i močvara. Zato nije čudo što se neretvanski seljak protivio melioraciji i smatrao da će nestankom močvara nestati izvor njegove egzistencije. I doista, riblji i ptičji fond je desetkovan. Zato je potrebno još više poradi na očuvanju flore i faune, jer i po tom pitanju Delta posjeduje određene komparativne prednosti.

Za ljubitelje lovnog turizma i za gurmane čuveni su neretvanski specijaliteti. Uz poznate dalmatinske delikatese, tu su i autohtoni specijaliteti neretvanske kuhinje: jegulja, riba sa žara, zablji bataci, ptice močvarice...

Sl. 1. Srednje vrijednosti temperatura i padalina u meteorološkoj stanici Opuzen (Walterov klimadijagram)

Ne smijemo zaboraviti i poznato lovište muflonske divljači koje se nalazi na predjelu Strižovo u blizini Kardeljeva. Lovište je staro tek desetak godina, a neka odsreljena grla dobila su visoke nagrade na međunarodnim izložbama. U krškim predjelima oko Delte u posljednjih nekoliko godina primjećen je veći broj divljih svinja.

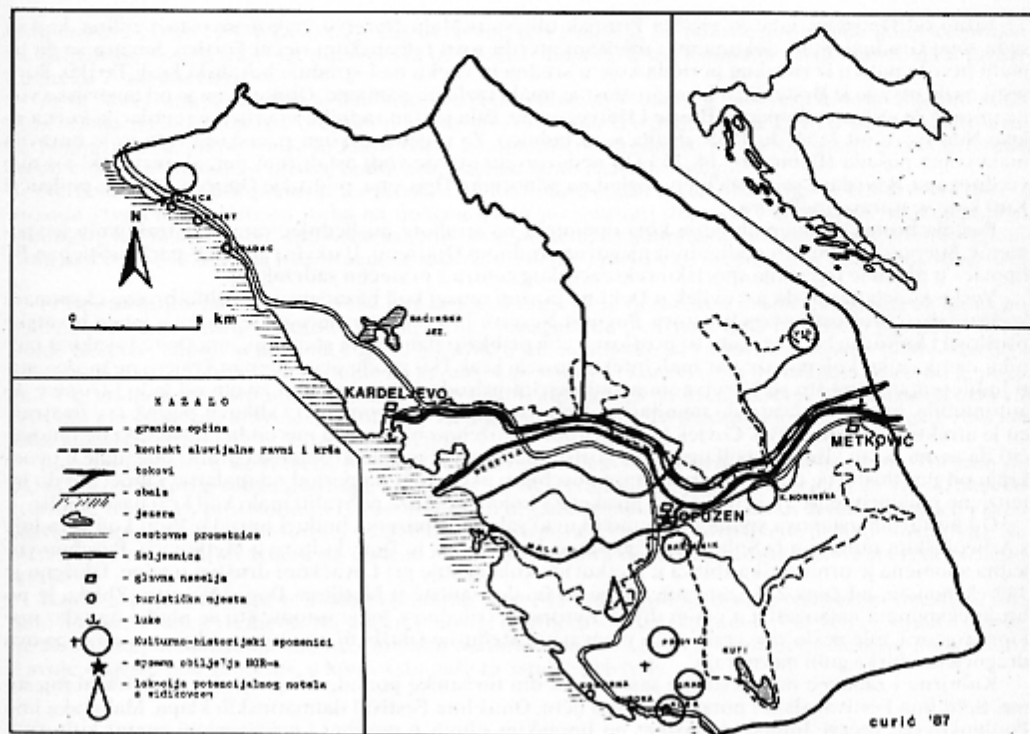
Biljne zajednice karakteristične za područja slanih i boćatih voda zastupljene su i u delti Neretve. Na Bačinskim jezerima dominira jablan, bor, smreka i močvarno bilje, dok stoljetni maslinici čine hladovinu u brojnim uvalama neretvanskog primorja.

Relevantni društveni atraktivni faktori

Teško je naći prostor uz našu obalu koji je imao tako burnu prošlost kao delta Neretve. Na relativno malom prostoru stoljećima su se smjenjivale vojske i države, bolesti, suše i poplave. Značajni ostaci materijalne kulture svjedoče o davno minulim vremenima, što je svojevrsan magnet za suvremene »nomade«. Na prvom mjestu su ostaci antičkog grada Narone, čije je značenje prelazilo granice neretvanske krajine. U predpovijesno doba neretvanski zaljev dopirao je mnogo dublje u kopno nego danas. Poznato je da su se na Jadranskoj obali nalazile grčke kolonije. Jedna takva kolonija bila je i stara Narona, važan jadranski emporij smješten u križištu komunikacija toga vremena. Narona je predstavljala lučko, prometno, administrativno, trgovinsko, kulturno i vjersko središte. S preko 100 000 stanovnika (Smoljan, str. 212.), poslije Salone, bila je najveći grad na našoj obali. Puni 600 godina Narona je bila rimska provincija, a preko 150 i nađenih natpisa ukazuje na vrlo razgranatu i bogatu kulturnu i privrednu djelatnost. Narona propada od strane Avara u drugoj polovici VI stoljeća kada i većina dalmatinskih gradova, a propada i danas.

Ovaj atraktivni lokalitet nalazi se na mjestu današnjeg sela Vid, sjeverozapadno od Metkovića i još uvijek nema turistički tretman koji zaslužuje. Mnogi spomenici su uništeni, veliki broj ih je ugrađen u

Sl. 2: Turističko-prometna karta općina Metković i Kardeljevo (Delti donje Neretve)

temelje i zidove današnjih stambenih objekata, što je vidljivo. Ovo neznanje i nemarnost sigurno nije turistička atrakcija. Nažalost nigdje u Delti ne postoji muzej, a toliko toga bi se imalo s ponosom pokazati. Trebali bi imati na umu da ne poznavajući svoju prošlost, nećemo moći graditi svijetliju budućnost.

Ostaci zidina Narone i ostale građevine, ostati će gdje jesu, a niz epigrafskih spomenika trebali bi naći svoje mjesto u Zavičajnom muzeju.

Pored Narone od posebnog interesa su i srednjovjekovni nadgrobni spomenici tzv. nekropole. Nalaze se u napuštenom naselju Prović na krškom obodu Delti. Pronađeno je 67 što cijelih, oštećenih ili razbijenih spomenika. Među spomenicima najviše je ploča (36), zatim sanduka (29) i sarkofaga (2) (Smoljan, str. 295.).

Od sakralnih spomenika vrijedna spomena je starohrvatska crkva na otočiću Osinj, a oltar u crkvi sv. Stjepana na Slivnu Ravnom djelo je velikog hrvatskog kipara Ivana Meštrovića. U Bristu Meštrović je ostavio skulpturu fra. Andrije Kačića Miošića, zaslužnog Brišćanina, koji je zadužio cjelokupnu našu kulturu. U Podaci postoji starohrvatska crkva sv. Ivana iz XI stoljeća, a srednjovjekovna kamena kula i monumentalna građevina starog crkvenog zvonika služi kao vidikovac, s kojeg doseže pogled na srednjodalmatinski arhipelag.

Kula Norinska dokaz je turskog prisustva na neretvanskom tlu. Nalazi se na pola puta između Opuzena i Metkovića, na mjestu pogodnom za obranu s kopna i s vode. S Kule puca pogled na cijelu Donjo-neretvansku deltu. Kula je sagrađena u XVI stoljeću, a zidne konstrukcije su debele i čvrste pa su pružale potpunu sigurnost obrane. U nemirnim vremenima u njoj su se smjenjivali Turci, Mlečani i neretvanski knezovi. Nonkovićeve kula u Kleku sagrađena je u XVII stoljeću i predstavljala je najvažnije uporište za obranu, kao i za napade na Turke (Smoljan, str. 109.) Ona je simbol junaštva naših ljudi i otpora Neretvana tuđinu.

Nad uvalom Klek strmo se izdiže jedan brijeg iznad kojega vodi put k Vukovu Klancu, u pravcu istoka. Na tom mjestu krajem XVII stoljeća nastala je utvrda Kulina, kasnije nazvana Smrdan, navodno radi većih turskih gubitaka. Danas se ostaci utvrde zovu jednostavno Grad. S utvrde pruža se lijep pogled na panoramu Kleka i dio arhipelaga. Lokacija ostataka Smrdan Grada vrlo je atraktivna, a uopće turistički nije vrednovana. Iz Kleka bi trebalo izgraditi uspinjaču kako bi turisti mogli doći na ovaj prirodni vidikovac. Dakako, i na tom mjestu treba na adekvatan način prezentirati prošlost.

Južno od Opuzena, gdje se rječica Prunjak ulijeva u Malu Neretvu, nalaze se ostaci zidina, koji se sada zovu Gradina. Stari dokumenti i mještani utvrđu zovu talijanskom rječju Fortica. Smatra se da temelji utvrde potiču iz rimskog perioda koje u srednjem vijeku nadograđuje bosanski kralj Tvrtko. Povijesni naziv utvrde je Brštenik, a kroz prošlost je imala različite namjene. Obnovljena je od austrijske vojne uprave za vrijeme okupacije Bosne i Hercegovine. Bila je stan radnika za vrijeme regulacije korita rijeke Neretve, a od 1884. do 1888. služila je za bolnicu. Za vrijeme prvoga svjetskoga rata tu je boravila mala vojna posada (Bebić, str. 14, 15). Od nedavno do utvrde vodi asfaltirani put, ali turistički još nije vrednovana. S tvrđave se pruža lijep pogled na panoramu Opuzena, područje Opuzen-Ušće, te područje Kuti koje se upravo meliorira.

Postoje brojna spomen-obilježja koja opominju na strahote posljednjeg rata. Najatraktivniji je spomenik Stjepana Filipovića podignut u njegovom rodnom Opuzenu. U okviru spomen-parka »Stjepan Filipović« u planu je izgradnja sportsko-rekreacijskog centra s pratećim sadržajima.

Već je konstatirano da još uvijek u Delti ne postoji muzej koji bi sačuvao i zaštitio brojne eksponate koji govore o prošlosti ovoga prostora. Povijest Neretve i Neretvana značajna je karika u lancu hrvatske prošlosti i kulturne baštine. Zato tu prošlost treba približiti današnjim stanovnicima Delte i svakom putniku namjerniku koji pokaže bar mali interes za ovaj kraj. Tko prođe ovim lijepim krajem ne može ostati indiferentan. Ono što se Neretvanima čini sasvim prirodno, a to je način života od lade i trupice do automobila, put od močvare do mandarina, kulturno-povijesni spomenici i slikovit pejzaž, sve to stranu je atraktivno i zanimljivo. Čovjek je po prirodi znatiželjno biće, zašto mu onda i u Neretvi ne omogućiti da sazna nešto više, da spoji ugodno s korisnim. Muzej bi morao kronološki pratiti događaje u ovom kraju od predhistorije do našeg vremena, s posebnim akcentom na period od malarije i močvare do intenzivne poljoprivrede. To je turistička atrakcija s kojom se može pohvaliti malo koji kraj naše zemlje.

Od kulturnih ustanova spomenut ćemo likovni salon u Opuzenu, buduću muzej u Vidu koji surađuje s Arheološkim muzejom iz Splita, galeriju »Stecak« u Kleku, te Dom kulture u Metkoviću. Posebno vrijedna spomena je ornitološka zbirka u Metkoviću koja djeluje pri Lovačkom društvu općine. Izloženo je 349 eksponata, od čega 224 vrste ptica koje su imale stanište u blatijama Donje Neretve. Zbirka je po broju eksponata najbogatija u ovom dijelu Evrope, a vrijednost joj je u tome što se nigdje na tako malom prostoru, nije našlo više vrsta ptica močvarica. Međutim izložbeni prostor ne odgovara svrsi, pa ova dragocjena zbirka gubi na značaju.

Kulturne i zabavne manifestacije sastavni su dio turističke ponude u razvijenim turističkim mjestima. Split ima Festival »lakih nota« i Splitsko ljeto, Omis ima Festival dalmatinskih klapa, Makarska ima Podbiokovske večeri, Imotski je poznat po Imotskim silima, a posebni i najznačajniji centar kulturnih događanja su Dubrovačke ljetne igre. Sve ove manifestacije nalaze se u kurgu od stotinjak kilometara oko Delte u kojoj kulturni život tokom godine ipak ne zadovoljava. U Metkoviću se organizira smotra folklora Dalmacije, a dva najjužnija grada na Neretvi (Metković i Opuzen) poznati su po pokladnim feštama i karnevalskim priredbama. Proslave Dana mandarina postale su tradicionalne u Opuzenu, a održavaju se u listopadu svake godine.

Stara gradska jezgra Opuzena, Trg kralja Tomislava ili kako mještani popularno zovu »pjiaca«, pogodna je za priredbe na otvorenom, ali su one, nažalost, rijetkost. Trebalo bi provesti akciju »Oživimo pjiacu«, pa organizirati više kazališnih predstava tokom ljeta. Koncerti na otvorenom ovdje su nepoznanica, a ribarske i »lude« ljetne noći ne postoje. Znamo li organizirati »Neretvanske večeri« ili »Deltanske noći« ili ćemo se i dalje zadovoljiti bukom i dimom privatnih kafića i pokojom terasom s glazbom uživo neafirmiranih glazbenika? Velike su mogućnosti za priredbe sportsko-rekreacijskog karaktera. U neposrednoj blizini hotela »Ploča« u Kardeljevu nalazi se SRC »Močvara« koji pruža izvanredne uvjete za rekreaciju i pripremanje sportaša.

Dijelom Dalmacije čuvena je igra na boće (balote). Gotovo i najmanje naselje Delte ima bočalište gdje se mještani zabave i rekreiraju. Organiziranje turnira u boćanju mogla bi biti svojevrsna atrakcija, a sve to uz neretvansku kuhinju i domaća vina.

Zaključci

Uz vrlo atraktivnu prirodnu sredinu, jedan od najvažnijih faktora razvoja turizma je povoljan geografski položaj delte Neretve. Naša jadranska turistička cesta križa se kod Opuzena s bosansko-neretvanskom transverzalom, koja je jedan od najprometnijih transverzalnih pravaca u Jugoslaviji. Tu je i završetak željezničke pruge u Kardeljevu, te dvije važne luke »Ploče« i »Metković«. Delta je ishodište i križište pravaca prema Splitu i sjevernom hrvatskom primorju, prema Mostaru i ostalim centrima u unutrašnjosti zemlje, te prema Dubrovniku, centru južnog hrvatskog primorja i dalje prema crnogorskom primorju. Ovakav tranzitni položaj ima izuzetan značaj za razvoj turizma. Panorama najvrijednijeg dijela Delte atraktivna je i u sva četiri godišnja doba. Zato izgradnja hotela s prakiralištem, vidikovcem, prodavnicama i informacijskim centrom imala bi vidni značaj u turističkoj valorizaciji ovoga kraja. Delta Neretve je najveća delta na našem tlu i najslikovitija uz našu obalu. Koliko bi samo za godinu dana otišlo u svijet razglednica i snimaka ovoga dijela naše domovine. To nije zanemariv oblik turističke propagande. Lokacija vidikovca trebala bi biti na šestom kilometru od Opuzena prema Dubrovniku. Možda je jedini problem voda, ali ne i nerješiv problem. Mnogi hoteli imaju vodu iz bazena, a i dovođenje vode cjevovim putem izvodljivo je.

Najpogodnija lokacija za uređenje auto-kampa, kompleksa hotela i lječilišta je polder uz ušće Neretve. Plaža je pjeskovita i muljevit. Klima je važan prirodni atraktivni faktor za turiste. Srednja dnevna

temperatura preko 10°C u Delti traje čak devet mjeseci godišnje, od polovice ožujka do polovice prosinca. Kupališna sezona traje pet mjeseci i to od kraja svibnja do kraja listopada. Ovdje sunce sja u prosjeku preko 7 sati dnevno.

Zivot Neretvana stoljećima je bilo vezan za vodu i močvaru. Danas je močvara dobrim dijelom potisnuta i Delta više nije stanište brojnim pticama močvaricama kao prije. Istina, Delti je potrebna intenzivna poljoprivreda, ali ne smiju se zaboraviti i komparativne prednosti za razvoj ostalih grana privrede, među kojima bi turizam u bliskoj budućnosti trebao igrati značajnu ulogu.

Neretvani mogu biti ponosni na prošlost Delte. Interesantni ostaci materijalne kulture svjedoče o prošlim vremenima. Naronu treba na doličan način prezentirati domaćoj i stranoj turističkoj publici. Srednjovjekovni nadgrobni spomenici sasvim su zapušteni, a na mnogim kulturno-povijesnim spomenicima zub vremena ostavlja trag. Nužna je zaštita, uređenje i turističko vrednovanje kulturnog blaga Delte.

Primarna kulturna ustanova treba biti zavičajni muzej koji bi sačuvao brojne eksponate za iduća pokoljenja. Nove prostorije ornitološke zbirke uz propagandnu aktivnost dale bi sliku o prošlosti blatija Donje Neretve, napose o pticama koje su boravile u njima. Rijetke su kulturne i zabavne manifestacije, a bile bi sastavni dio turističke ponude. Za kazališne predstave i koncerte na otvorenom izuzetno je pogodan Trg kralja Tomislava u Opuzenu, te potencijalni auto-kamp na ušću Neretve. Organizacija ovakvih priredbi predstavljala bi svojevrsni magnet za mještane i turiste. To dokazuju karnevalske fešte zimi i rijetke kazališne predstave u ljetnim mjesecima.

Razvoju turizma u Delti treba pristupiti studiozno s adekvatnim rješenjima u prostoru. Turizam ovdje zahtijeva najprije velika ulaganja, a onda korist Neretvanima i cijelom društvu bit će višestruka. Povezivanje turizma s proizvodnim i neproizvodnim organizacijama, otvaranje novih radnih mjesta i zapošljavanje pospješiti će transformaciju deltanskog prostora. Prirodne i društvene atraktivnosti delte Neretve treba prezentirati svijetu na doličan način, što zahtijeva dugotrajan timski rad eksperata različitih struka.

Danas u svijetu najveće prihode ima naftna privreda i proizvodnja oružja. Na trećem mjestu je turizam, fenomen našeg vremena. Na početku novog tisućljeća »turistička industrija« biti će vodeća u svijetu. Sa svojim potencijalima i komparativnim prednostima atraktivan prostor delte Neretve može izboriti svoje »mjesto pod suncem«, u kontekstu naše turističke privrede.

Literatura i izvori

1. Bebić J.: ZUPA OPUZEN, Opuzen, 1983.
2. Glamuzina M.: DELTA NERETVE, Savez geografskih društava Hrvatske, Zagreb, 1986.
3. Grupa autora: GEOGRAFIJA SRH, Južno hrvatsko primorje, knjiga VI, Školska knjiga, Zagreb, 1974.
4. Informacija o osnovnim investicijskim zahvatima u periodu 1986–90., arhiva PIK-a »NERETVA« OPUZEN, Opuzen, 1986.
5. Podaci meteorološke stanice OPUZEN
6. Prostorni plan općine Metković, Urbanistički zavod Dalmacije, Split, 1980.
7. Smoljan I.: NERETVA, nezavisno autorsko izdanje, Zagreb, 1970.